

מבט על, גיליון 535, 1 באפריל 2014

נשיאים, מלכים וגשם אין?

יואל גוז'נסקי ועודד ערן

מטרתו העיקרית של ביקור הנשיא אובמה בסוף השבוע בערב הסעודית הייתה לשקם את דימויה של ארצות הברית בעיני האליטה הסעודית ולהחזיר את האמון בנחישותה של ארצות הברית להיחלץ להגנת בעלת בריתה במקרה הצורך. ההבנה שארצות הברית אכן תעשה זאת הייתה בבסיס היחסים שהתפתחו מאז גילוי הנפט בחצי-האי ערב ובמיוחד מאז פגישתם של הנשיא רוזוולט והמלך אבן-סעוד על סיפונה של משחתת אמריקאית (USS Quincy) בתעלת סואץ בפברואר 1945. מאז היו יחסי ארצות הברית וסעודיה מבוססים על "העסקה" שניתן לכנותה "נפט תמורת ביטחון". במשך עשרות שנים ממלאת ערב הסעודית את חלקה "בעסקה" כאשר היא מווסתת את כמויות הנפט שהיא מייצאת גם על-פי שיקולים אסטרטגיים אמריקאים. מאידך, בשנים האחרונות נסדקה תחושת הוודאות בריאד שארצות הברית תעמוד בחלקה "בעסקה". התחושה בריאד נובעת מהתנהלות ארצות הברית בשורה של סוגיות אזוריות, בראש ובראשונה סוגית הגרעין האיראני ומלחמת האזרחים בסוריה שחיצו את הדימוי של ארצות הברית כמעצמה בנסיגה.

הנשיא אובמה הגיע בפעם השנייה לריאד ללא תקווה לפתוח "דף חדש עם העולם המוסלמי" אך בשעה גורלית ליחסי שתי המדינות ולסדר האזורי והעולמי. ביקורו הראשון במדינה ערבית של הנשיא היה בסעודיה, ביוני 2009, ערב נאומו לעולם המוסלמי, עדות לחשיבות שייחס אובמה לממלכה ולמעמדה בעולם המוסלמי. הנשיא ביקש אז להיוועץ במלך עבדאללה בנושא האיראני ולקבל את תמיכתו בהתנעת תהליך השלום הישראלי-פלסטיני. מעל הכול, ביקש הנשיא אובמה להינתק ממורשת קודמו ו"לפתוח דף חדש" עם העולם המוסלמי. לשם כך בחר, לדבריו, להגיע "למקום בו נולד האסלאם".

ארצות הברית וסעודיה אומנם לא חולקות ערכים אך חולקות, עדיין, אינטרסים לא מעטים. לאורך כשבעים שנה, ממשלים רפובליקאים ודמוקרטים כאחד, הביעו מחויבות לשמירה על ביטחון הממלכה. ואכן, היחסים בין ארצות הברית וסעודיה כבר צלחו בעבר משברים חריפים, החל מחרם הנפט של 1973 ועד המשבר בעקבות התקפת הטרור ב-11 בספטמבר 2001 בארצות הברית. האחרונה עדיין זקוקה לסעודיה במלחמתה בטרור ולקשריה בתימן, אפגניסטן ופקיסטן והממלכה זקוקה לכוחה הצבאי של ארצות הברית כדי לאזן את האיום הנשקף מאיראן. אולם, בחלק מן המקרים המדיניות בה נוקט בית המלוכה פוגעת, לעיתים סותרת, את המדיניות האמריקאית: התמיכה במשטר הגנרלים במצרים ובקיצונים האסלאמיים בסוריה הם דוגמאות בולטות לכך. מן העבר השני – ההתקרבות המדודה בין ארצות הברית לאיראן, יריבתה האזורית המרכזית של סעודיה, היא לצנינים בעיני הסעודים.

בטווח הקצר החשש הגדול ביותר בריאד הוא מהתקרבות אמריקאית-איראנית. הפעלתנות הדיפלומטית האמריקאית, שנועדה לנסות ולהרגיע את בנות בריתה הערביות לא שינתה את הרושם במפרץ, לפיו, הסכם הביניים עם איראן מבוסס על הולכת שולל איראנית ועל מרמה עצמית מצדם של האמריקאים. סעודיה חוששת פחות מהמשמעויות הטכניות של הסכם הביניים, ויותר – מהפוטנציאל הטמון בשיחות המתקיימות עתה על הסכם קבע, להתקרבות אמריקאית-איראנית ומההשלכות שיש בו לגבי מעמדה של איראן במפרץ ומעבר לו.

בראית סעודיה ההסכם עם איראן אינו אלא הכנה להתרחקות אמריקאית מהאזור שתותיר את איראן כמדינת סף גרעינית ובעלת מעמד אזורי משופר. יתרה מכך, התקרבות אמריקאית-איראנית עלולה להשפיע עוד על המדיניות האמריקאית כלפי סוריה, שפירושה השארת אסד בשלטון (ההנחה, המקובלת על הסעודים, היא כי אובמה לא התערב צבאית בסוריה בספטמבר 2013 כדי לא לסכן את ההסכם המתקרב עם איראן).

התחושה בריאד היא שאיראן צוברת עוצמה וארצות הברית אטרקטיבית פחות. אומנם, האפשרויות העומדות בפני בית המלוכה המזדקן אינן רבות ואינן מיטביות. אף מעצמה אחרת – סין, רוסיה או הודו – אינה מסוגלת, או מעוניינת, בשלב זה למלא את התפקיד שממלאת ארצות הברית בשמירה על ביטחון המפרץ. אולם,

סעודיה לא רק מעלה ספקות באשר לכדאיות שבשמירת הברית עם ארצות הברית – היא נוקטת בצעדים שונים מהם עולה כי היא מנסה לעצב מערכת יחסים שונה עם ארצות הברית, במסגרתה יתאפשר לה חופש תמרון רב יותר. לפיכך, סידורים ביטחוניים חלקיים ומקבילים עם מדינות אחרות עשויים גם הם להישקל ברצינות בריאד. יורש העצר, סלמן, חזר לאחרונה ממסע (שהוגדר כהיסטורי) בפקיסטן, יפן, הודו וסין בו דן בשורה של נושאים כלכליים, פוליטיים וצבאיים – עדות, יתכן, לחשיבה מסוג זה בממלכה.

לאחר הפגישה דווח כי הנשיא אובמה פירט את מאמציו בנושא האיראני והרגיע את המלך כי ארצות הברית תשאיר את הממלכה בתמונת המשא ומתן ובכל מקרה לא תקבל "עסקה רעה" עם איראן. הבעיה היא שהבטחות מסוג זה אינן זוכות לאמון רב בסעודיה. אובמה הסביר למלך, כך על-פי הדיווח, כי הוא נכנס לשיחות עם איראן "כשענינו פתוחות" (with eyes wide open) אך סביר שהמלך נותר ספקן באשר למשא ומתן עם איראן ובכל מקרה הפציר בנשיא לנקוט בקו תקיף יותר מול מה שהוא מכנה "מעורבותה השלילית" של איראן באזור.

בשיחתם שנמשכה כשעתיים התרכזו השניים, כך על-פי הדיווחים, בנוסף על הנושא האיראני גם במלחמת האזרחים בסוריה. המלך בן התשעים (הנעזר בחמצן כדי לנשום) ודאי גם הבהיר לנשיא כי בחריין הינה קו אדום עבור הסעודים וכי אין להאיץ בבית המלוכה הסוני באי הזעיר בביצוע רפורמות לאור הסכנות האורבות לו מכיוון איראן.

בנושא מלחמת האזרחים בסוריה, הנכנסת לשנתה הרביעית, סביר כי המלך הפציר בנשיא לנקוט בצעדים ממשיתים שיביאו להפלת אסד. לפני הפגישה הדליפו האמריקאים כי הם מתכוונים להגביר את תמיכתם באופוזיציה לאסד – אלא שעדיין לא ברור להם באיזה אופן ולאיזו קבוצת מורדים. מדיווחים לאחר הפגישה עולה כי הצדדים צמצמו את הפערים בנושא אף שמחלוקות עדיין קיימות. באופן מיוחד, מבקשים הסעודים לחמש את המורדים "המתונים" בטילי כתף (MANPADS), שלדברי האמריקאים עלולים ליפול לידיים "הלא נכונות". זו רק דוגמה אחת לטענה האמריקאית, לפיה האמריקאים והסעודים "מסכימים על האסטרטגיה אך חלוקים על הטקטיקה". הסעודים נראים נחושים להמשיך ולתמוך במורדים הסורים, גם בניגוד לקו האמריקאי. כמה ימים לפני הפגישה בין הנשיא אובמה למלך עבדאללה, בכינוס הליגה הערבית בכווית, אמר יורש העצר הסעודי, סלמן, "אנו נעשה זאת [נתמוך במורדים הסורים] לבד, ככל שהדבר קשה לנו" ("we are going this alone as difficult as it is for us").

סוגיה שלא עלתה בשיחה בין המנהיגים הייתה מצב זכויות האדם בממלכה – אבן נגף נוספת ביחסים בין שתי המדינות. מאז תחילת הטלטלה במרחב הערבי גדעו המונרכים כל ניסיון, אמתי או מדומה, של החברה האזרחית לאתגר את המבנים הפוליטיים הקיימים. אובמה בחר להעניק אות הוקרה לפעילה למען זכויות נשים וילדים בממלכה במקום להעלות מול המלך נושאים דוגמת היעדר החופש פוליטי, חופש הדת ומצב זכויות האדם בממלכה – אין זה קל לקרוא לרפורמות פוליטיות ובמקביל לבקש את אמון המונרכים באיתנות הברית עם ארצות הברית.

הסעודים אומנם מילאו עד כה את חלקם במשוואת היחסים בכל האמור לשוק הנפט העולמי. אולם, בית המלוכה הסעודי מודע לתחזיות לפיהן ארצות הברית עשויה להגיע לעצמאות אנרגטית, מה שעלול לשמוט את הבסיס לברית האסטרטגית בין המדינות. תפוקת הנפט בארצות הברית צפויה לעמוד על כ-10 מיליון חביות ביום ב-2016 – מעט יותר מהתפוקה הסעודית ב-2013. התוצאה, לאחר שבעים שנה, לפחות על הנייר, לאמריקאים חופש תמרון רב יותר בכל האמור לעיצוב מדיניותם במזרח התיכון.

פגישתם (הרביעית במספר) של אובמה ועבדאללה – שלולא הקרע בין כמה ממדינות המפרץ לקטאר הייתה אמורה להיות ועידת פסגה משותפת לנשיא ארצות הברית ולשש המונרכים הערבים – ככל הנראה לא תיכנס לספרי ההיסטוריה, כפי שנכנסה פגישת אבן-סעוד ורוזוולט. מוקדם לדעת האם הפגישה תוליד שינוי מדיניות מצדם של האמריקאים או הסעודים ביחס לסוגיות שעל הפרק, שכן שני הצדדים לא פיתחו ציפיות גבוהות ממנה. נראה כי עבור האמריקאים זה המרב שהם מוכנים לעשות כעת כדי לשפר את היחסים. עבור הסעודים היה זה המינימום ההכרחי. כמאמר הקלישאה, חשיבותה של הפגישה – בעצם קיומה.

בחודשים האחרונים מרבים פרשנים לתאר את "הברית" הבלתי פורמאלית שנוצרה בין ישראל לסעודיה גם לאור דאגתן מהגישה האמריקאית בסוגיות שתוארו לעיל. המלצתנו היא שלא לעודד רושם זה, גם אם בפועל מתקיימים מגעים כאלו. על אף שאיראן מציבה אתגר לישראל ולסעודיה, לא כל ההיבטים באתגר זה זהים עבור שתי המדינות. כמו כן, מערכות היחסים של שתי המדינות עם ארצות הברית אינן זהות ומערכות השיקולים שונות. לפיכך כריכת ישראל וסעודיה יחדיו, באופן בו רואים זאת בממשל, בקונגרס ובדעת הקהל האמריקאית אינה בהכרח מועילה לישראל.